

Európa és a magyar irodalom

Előtanulmány egy külföldi publikációhoz

Nem lehet tagadni, legfőljebb tudatlanságból ignoálni, hogy van Európában egy autonóm sziget, gyakran lázadó, de mindig Európával összeköttetést tartó sziget: a különnyelvű, független eszmények felé törő magyar szellemiség, amely öncélnak, *magyar glóbusznak* tekinti magát és sokszor annyira önmagába zárkózik, mint a francia, az angol, a német kultúra, legnagyobb, legragyogóbb izolációs korszakaikban... Az európai közösség: probléma, cél néha, máskor veszedelem az élniakaró, ezeréves magyar lélek számára, amely nem tud és nem is akar sohasem fölolvadni a környezet lelkiségében és tragikus büszkeséggel veszi, hogy az európai népek sokszor értetlenül álljanak azokkal az érzelmekkel szemben, amelyek irodalmát és művészetét éltetik; hogy a végső kérdésekre adott magyar feleletek pusztában hangozzanak el; hogy saját képére és hasonlatosságára teremtett műalkotásai észrevétlenül maradjanak. A nemzetek közötti szellemi határ áthághatatlanságára Nyugatról is idézhetünk analógiákat. Shakespearé »barbár« zsenije örökké idegen marad a franciák korlátozottan »világot« jelentő deszkáin; a germán romantikus szellem viszont sohasem fog lelkesedni a francia klasszikus tragédia merev konstrukciói és stílusfinomságai iránt. A magyar irodalomnak is megvannak a maga röghözkötött remekművei, amelyek lefordíthatatlanok és szinte értelmüket veszítik más klíma alatt, más szellemi milieuban. A magyar Lélek sohasem fogja a magáévá tenni a nyugati nemzetek lelkét és az európai népek sohasem fogják maradék nélkül megérteni a magyar kultúrát.

A magyar szellemiség — a kilencedik század óta, amikor ez a nagytehetségű nemzet*) véglegesen megalapította helyét az európai kultúrában — tragikus kettősségben él: Nyugat és Kelet közé ékelődve európaiságra törekszik saját misztikus magyarsága fölé hajolva; megőrző irány és forradalmi újítás harcát a Nyugat és Kelet poláris ellentétessége keresztezi; mélyebben sorsba vágnak a szellemi megújulások; haladás és ragaszkodás az ősi hagyo-

*) V. ö. Graf H. Keyserling, *Das Spektrum Europas*, 1928: 265 stb.: „Alles, was Europa jemals gross gemacht, beruht auf dem aristokratischen Geist, welcher heute nur noch Ungarn als Volk belebt... Alle bisherige Kultur von Eroberervölkern gegründet wurde... Diese hochbegabte Nation... allen ihren Nachbarvölkern überlegen.“

mányokhoz, sokkal erősebb megrázkódásokkal, mint bárhol másutt; a Keletre néző és Nyugattal viaskodó, vagy Nyugatra leboruló és Kelettől idegen magyar örök harca: a Szent István magyarsága és a lázadó Koppány, Széchenyi és Kossuth, Tisza és Ady szintézise. Az irodalom nálunk nem élhet a humánus szférák hideg magasságaiban, mint a francia és német klasszicizmus. Nem luxus-termék, nem esztétikai játék a magyar irodalom, hanem a nemzet élet-halál-kérdéseinek hordozója, a nemzet lelkiismeretének sokszor egyetlen megnyilatkozása.

Mindjárt az első történelmi századokban jelentkezik a két principium szembenállása. Az univerzális-keresztény kultúra üldözi a pogány-magyar nyelvű hagyományokat és latin nyelven szólal meg Szent István udvarában: a magyarországi irodalom első látható terméke azok az Intelmek, amiket a király fiához íratott az egyetemes tradíció szellemében. A teológus Szent Gellért és a legendairó Szent Mór nemzetközi nyelvű, de részben magyartartalmú munkái a nemzet egyeteméhez szólnak, ahhoz a réteghez, amely akkor egyedül jelentette a nemzeti kultúrát. El kell fogadnunk a magyar középkor számára a latinnyelvűséget, mint a nemzeti irodalom egyik, — mondhatjuk: előkelőbb — formáját. Ennek az irodalomnak főműfaja a krónika, amely a magyarok dicső őstörténetével, keleti hőstetteivel, az Európában élénken visszhangzó hun rokonsággal, a honfoglalással és az Árpád-házi királyok történetével valóságos nemzeti epikumot adott, de megmaradt azon a prózai és latinnyelvű fokon, amely a francia *chansons-de geste*-ekhez a költői anyagot szállította. Anonymus, névtelensége mellett is, a magyar középkor egyik legkiemelkedőbb egyénisége, aki Párisban tanult és tudós historiografusa volt III. Béla királynak.

A középkori teológia természetesen nem hiányzott a magyar kolostorokból, amelyek beletartoztak a nemzetközi másoló és olvasó közösségbe. Eredetiségre nem volt szükség, de a tizenötödik század végén jelentkezik egy európai jelentőségű magyar teológus: Temesvári Pelbárt: az ő munkáiban hat vissza először Európára a magyar szellem. (Párisi kiadású munkái még ma is előbukkannak a francia könyvpiacra. A tizenötödik század végén Lyonban egy magyar származású nyomdász, Pierre de Hongrie, működik.) Ugyancsak az európaiságnak és az elit-irodalomnak megnyilvánulása az a pár évtizede a magyar középkornak, amely Corvin Mátyás udvarában megelőzi a lengyelországi humanizmust. Szerbiának, Romániának nem is volt középkora... Bonfinius műve, a *Rerum Hungaricarum Decades*, évszázadokig forrása Európában a Magyarországra vonatkozó ismereteknek.

A lenézett és üldözött vulgáris nyelv Magyarországon is öntudatra ébred. Az első irodalmi nyom — egy népdal — már a ti-

zenegyedik század elejétől számítható... A tizennegyedik század végéről való Ferenc-legendával a lejszebb európai témák egyike vonul be a magyar irodalomba. A tizenötödik századi vallásos magyar próza felőleli mindazt, amit a középkor latin irodalma nyújtott: a legendák regényes cselekményeit, a misztika látomásait, a vizionáriusok csodáit. A legrégebb magyar bibliafordítás (1436) huszita eredetű. A humanista-eretnek Prága és Magyarország szoros szellemi együttműködést fejtett ki az újkor fordulóján... A Katalin-legenda tizenhatodik század eleji magyar verses redakciójában már az új világ jelentkezik és a racionalizmus, a pantheizmus, az új platonizmus nyomai mutathatók ki.

A reformáció nálunk mélyebb élmény lett, mint általában Európában, mert a Bécsből irányított katholicizmussal szemben sokszor nemzeti jelleget öltött és mert a vallási disputák kimenetelétől földrészek hovátartozása, sőt néha az ország sorsa függött. A protestantizmus a távolabbi Nyugattal maradt kapcsolatban és olyan egyéniségeket mutat fel, mint Dudith András, a Párisban és Itáliában tanult humanista, aki Magyarországot képviselte a Tridentinumon, de később protestáns lesz, otthagyja gazdag püspöki székét és életét Lengyelországban, Sziléziában végzi; vagy mint Dávid Ferenc, a lelkiismeret válságainak mártirja, aki 1557-ben a tordai országgyűlésen kimondatja az erdélyi vallásszabadságot, megelőzve ebben a toleranciát hozó nantesi edictumot. Balassa Bálint, a humanista-platonikus költő harctéri sebesülésben hal meg, mint Petőfi. Van abban is szimbolikus jelentőség, hogy az Európáért elvérző költő — ilyen kevés van a világirodalomban — halálos ágyán Vergilius-idézetekkel vigasztalja barátait.

A protestáns humanizmusnak köszönhetjük az első magyar nyelvű nyomtatott könyvet (1527), mely megelőzi az első észt könyvet (1535) és a Magyarországon kiadott első oláh nyomtatványt (1544). A nagyszombati jezsuiták nyomdája 1578-ban indul meg és főképp a tizennyolcadik században jut majd nagy virágzásra, amikor egész Európa számára termeli a könyveket: Bossuet, Szalézi Szent Ferenc, Loyolai Szent Ignác, a még mindig divatos Szent Agoston, Kempis Tamás, a római klasszikusok új kiadásait, sőt még a modern humanistákat is (Justus Lipsius) propagálva.*

A tizenhetedik század eleven irodalmi életet teremt Magyarországon. A kor nem a klasszikus diszciplína (mint Franciaországban), hanem a barokk ellentétek és mozgalmasság stílusát mutatja. A század életformájának jellemző alakja a hontalan Szenczi Molnár Albert, aki egész Európát bejárja, Prágában Kepler ven-

* V. ö. A. Zelliger, *Pantheon Tyrnaviense*, 1931

dége... A protestáns theologusok német és holland egyetemekről karteziánus szellemet hoznak magukkal. Magyar »Encyclopedia» már 1655-ben napvilágot lát — Utrechtben: Apáczai Cseri János célja az volt, hogy — Descartes és Ramus szellemében — európaivá tegye az elmaradt magyarságot.*)

Zrinyi Miklós az Adriai tenger szirénája akar lenni, szívének és akaratának célja Magyarország, műveltsége a velencei kultúrához és a német humanizmushoz kapcsolódik. Gyöngyösi Istvánban azt a különlegességet állapíthatjuk meg európai szempontból, hogy a cikornyás versíró és gáláns epikus, akinek élenk szinezésű stílusa, pogány mitológiája és technikai könnyedsége a német-barok költészet dagályáival állítható párhuzamba — egy »magyaros» iskolának lett az eszménye, amely egészen a tizenkilencedik század közepéig kegyelettel tekint ösére vissza.

A kuruc lira a legspeciálisabb magyar termék és a szabadságért szeliden lázongó magyar lelket fejezi ki. Jellemző a magyar kollektivitás magatartására ez a lira, amely a »búsul a lengyel hona állapotján» attitüdejéhez hasonlítható: rabságon siránkozás, szabadság után áhítozás, kesergő jajgatás, sűrű könnyhullajtás, keserves sirás, sirva veszikölés, a bujdosó zokogása. Mindenki ellensége a magyarnak: a »német» Európa és a török Ázsia egyformán. Mélabús akkordok mindenütt, csak néha egy-egy keserű gúnymosoly.

Zokogó sirással sirhatsz magyar nemzet:
Mert szemed bekötvé idegen nép vezet,
Jóakaratedért, ládd, gonosszal fizet,
Hogy elpusztíthasson, bizony arra sziet.

Az igazi »kurucság» rebellis gondolatvilága csak utólag alakult ki és Berlioz dithirambikus Rákóczi-indulójában érte el fortisszimóját; a kuruc költészet legnagyobb érdeme, hogy inspirálta »kuruc költőiségre» Európát (Liszt rapszódiai) és a romantikus magyarságot. Thaly, Endrödy, Ady: az örök kurucság különböző profiljai, amik a változó korok kifejezését adják a magyar irodalomnak egy szerencsés ihlettel megtalált téma keretében.

A »kozmpolita» tizennyolcadik század a magyar irodalmat is szorosabban Nyugathoz kapcsolja: a kozmpolitizmusból a magyarság megerősödvé került ki, Rákóczi és Mikes, a rodostói bujdosók, Párisból vitték keletre az Erdélyből hozott szent tüzet. Mindketten a Port-Royal kulturájának légkörében lettek íróvá. Rákóczi francia és latinnyelvü theologiai és állambölcseleti munkáival európai olvasóközönséghez szölt. Mikes, »itevető filozófus» attitüdejével és törökországi leírásával ma is beillene francia írónak, — pedig magyarabb, mint valamennyi »magyarosan» író utódja. Ebben a korban alakulnak a gazdag főúri könyvtárak

*) V. ö. Kemény Gábor, Prot. Tanügyi Szemle. 1939: 331,

(Telekiana, Ráday-könyvtár, Kismarton, Arad stb.), az egyházmegyék, püspökségek (Eger, Győr, Szombathely) gyűjteményei és a főiskolák apparátusa (Sárospatak, Debrecen, Pápa), amik valamennyien Európa kincseit halmozták föl Pannonia tájain.

Bécs a nagy gyűjtőmedence és közvetítő-telep Magyarországra felé. Ez is magyarázza, hogy az irodalmi »hullámok» kronológiája nem azonos Közép- és Nyugat-Európa között. A tizenhetedik századi Corneille és a százével fiatalabb Voltaireianizmus egyidőben hozzák az új idők új dalait Dévényen át... Bod Péter Magyar Athenása egy rubrikába kerül Lessing Laokoonjával és Marмонтel Belizárjával, de belső fejlődésben még nem találkoznak.* Előfordul, hogy nagyobb siker reményében Shakespeare-t Kotzebue cégére alatt játsszák... Bessenyei, a leg-európaibb magyar patrióták egyike, spártai tragédiával terjeszti hazájában a tizenhetedik századi formaeszményt és a tizennyolcadik századi népboldogító eszmét. Az Agis-t — a bécsi kormány tilalma folytán — az a tisztesség éri, hogy egy kategóriába kerül a színpadról száműzött remekművekkel, mint pl. a Wilhelm Tell. A korszak kozmopolitizmusára jellemző, hogy az első magyar hírlap 1780-ban jelenik meg, de a Contrat social-t még latinra fordítják a fölvilágosodás magyarországi propagátorai (1794) és a Marseillaise dallamára latin verset ír a néprajongó nemesi költő. Vannak franciául író magyarjaink: — a deista Fekete János, az aradi »Mirabeau» és a fölvilágosodással harcbaszálló Teleki József, aki Leydenben adja ki (1760) *Essai sur la faiblesse des esprits forts* c. munkáját, megnyerve Bernouilli és Rousseau tetszését... 1774-ben német színház alakul Pesten. Mária Terézia és II. József németesítő törekvései a magyarosodást mozdítják elő és az elnemzetietlenítéssel szemben való harcra a latinnyelvűség is edzette a magyarságot... A magyar nemzeti játékszín felállítására egy volt császári katonatiszt indít mozgalmat német nyelven (Entwurf zu einem ungarischen Nationaltheater, Presburg, 1779). Révai Miklós pesti egyetemi tanár székfoglaló latin előadásában arról beszélt, hogy a magyarok tökéletesítsék és tanulják elhanyagolt nyelvüket...

A századra jellemző életet él Faludi Ferenc jezsuita. Sopronban és Grácban tanul, Pozsonyban, Budán, Bécsben, Linzben professzor, Rómában magyar gyóntató, aztán ismét Nagyszombatban működik és pozsonyi könyvtáros; közben megújítja a magyar stílust és megírja nyelvünkön az első szonettet... Faludi az »istentelen» század vallásos és lojális írói közé tartozik. A másik oldalról vegyük példának Bacsónyi János életét: a borongós Ossiant fordítja, aztán lelkesen üdvözi a franciaországi »változaso-

*) V. ö. Magyar Szemle 1939, 145:99 és Répertoire chronologique des littératures modernes, publié par la Commission Internationale d'Hist. Litt. Mod. sous la direction de P. Van Tieghem, Paris, Droz, 1955.

kat»; Kufsteinban raboskodik, mint annyi nemes magyar szív (mikor fogja a nemzet leróni háláját a bebörtönzött írakkal szemben?); klasszikus témakeretben és formában, mint börtönsorstársa, André Chénier, az új idők eszméit éneкли; magyarra fordítja Napoleon próklamációját a magyarokhoz (1809) és Párisba emigrál, ahol a Szent Szövetség katonái rabságba vetik; öreg korában — Faludi verseit adja ki...

Mikor a jezsuita Sajnovics bebizonyítja a finn-magyar rokonságot, a magyar közvélemény tiltakozik az igazság ellen és a szkytha rokonságról nehezen tud lemondani. Ez a szkytha-rokonság európai tekintélyt jelent, főleg a franciáknál (La Calprenède) százado; hagyománnyal bírt. (A »szittya« még ma is politikai jelszó, főleg félművelteknél, a finn-rokonság csak tudós körökben kelt érzelmeket.)

Kozmopolita légkörben születik meg a század végén a »magyaros« iskola, mely száz évig uralmon marad és specialitása irodalmunknak: nálunk — egyedülállóan nyugati Európában — nem az absztrakt-humánus irány valósítja meg a nemzeti klasszicizmust, az irodalom betetőzését, hanem a népi forrásokból táplálkozó nemes józanságú »magyar« stílus: a preromantikából és romantikából lehiggadt »tökéletesség« művészete, a latin szellemmel szemben álló reakció. Preromantikus a tudós Dugonics András, aki »ősmagyar« regényeket ír és az Európában divatos Észak-kultuszt kapcsolja össze a finn-magyar rokonság hősi elképzeléseivel, a modoros és heroikus précieux szentimentalizmust a falusi nyelvvel. Gvadányi népies modorban komikus eposzokat ír, amelyekben bemutatja a konzervatív-keleti magyarság és a nyugatos modernizmus ősi ellentétét. Magyar népdalinspirációkból táplálkozik, de a németes rokokó forma-kecsességeit és Rousseau hideg természetkultuszát is magáévá teszi Csokonai, akinek ódáiban — saját kijelentése szerint — Arkádia és Hortobágy egyesülnek: ő a legkozmpolitább magyaros költő, aki, mint »magyar Rousseau, ember és polgár akar lenni. Halálos ágyán — tudósság és népiesség harmoniájában — egy matematikai könyvet olvas... Herder népkultuszából táplálkozik az a kritikai irányzat, mely a tizenkilencedik század folyamán a népköltészet gyűjtésében és tanulmányozásában keresi az irodalom megújulását.

A deákos iskola európai szempontból azért is érdekes, mert a latin időmértékes verselést hiány nélkül tudta alkalmazni a magyar nyelvre. Nyelvünk — amint erre már a Revue Britannique 1830-ban rámtatott — kiválóan alkalmas az időmértékes verselésre, sőt, nem tulzás állítani, hogy Vergilius és Horatius óta a legszébb klasszikus verseket magyar nyelven írták. Az ilyen irányú kísérletek megelőzték a tizenhatodik századi francia verselőket. Megint magyar specialitás aztán, hogy a hideg klasszikus forma sokszor meleg preromantikus bensőt takar. Berzsenyi horatiusi életbölcsélete a preromantika lágyabb fuvalmait a biedermeier-

korba menti át. Vörösmarty hexameterei romantikus hangulatokat árasztanak.*)

A klasszikus diszciplinának viszont megvolt az az üdvös hatása a magyar költészetre, hogy a kényelmes-terjengős alexandrint egydőre háttérbe szorította és a nyelvet, a világosság rovására néha, tömörebb expressziókra kényszeríti.

A német irodalom a tizennyolcadik század végén kezdi rendszeresen inspirálni a magyar szellemi életet. Kazinczy a magyar empire stílusát, eszmekörét alakítja ki, élesen harcolva mindenfajta regionalizmus és népiesség ellen, a szavak és szótagok tirannusaként. Kazinczyval kapcsolatos irodalmunknak egy olyan mozgalma, amelynek mását sehol nem találjuk: a nyelvújítás, amely a racionális nyelvteremtés lehetőségének elvéből kiindulva a magyar nyelvet többzernyi, néha tisztán önkényes hangkombinációból álló szóval gyarapította**) és — főleg költői árnyalatokban — igen gazdaggá, színimákban bővelkedővé tette.

Itt is jellemző a magyar kultúra sokszínű egységére, hogy a szogyártásra irányuló egyik első ösztönzés egy Ungarische Sprachkunst c. munkában történt (Adámi Mihály, 1766).

A múlt század első harmadában a két Kisfaludyt tartották irodalmunk tetőpontjának. Minden irodalmon belül meg lehetne írni az értékelések és szemléletmódok változásainak történetét...***)

A század elejének magyar színpadán hemzsegenek a lovagdrámák, melodramák és sorstragédiák. Az első klasszikus és örökérvényűnek látszó tragédiát Katona József írta (1821). A magyar történelemből (1213) vett témát már a tizenhatodik században feldolgozták olasz, francia, angol és magyar novellák, tragédiának Hans Sachs és Grillparzer (1830). Katona a féltékenység és uralkodó-gyilkosság emberi témájából és lovagdrámai-shakespearei szellemben a legmagyarabb tragédiát komponálja, annyira magyart, hogy berlini előadása (1912) — az akkori idők hiperkritikus-kozmopolita és Anatole France-i atmoszférájában — nem is kellett hatást. Mert az örök magyar drámát írta meg, ami csak bennünk tud fortisszimókat visszhangozni: a szabadságért lázadó és lojalizmusában önmagával tragikus ellentétbe kerülő magyar hazafi összeomlását és az idegenektől elnyomott, kiszorított magyar nép szenvedéseit.

1825 körül kezdődik az irodalom elpolitizálódása, amely — mint a németeknél, Itáliában és Franciaországban, — nálunk is az

*) Klasszika és romantika összefüggéseire von. v. ö. Joó Tibor, Szellem és Élet, 1936: 157 és E. Deschanel, Le Romantisme des Classiques, 1885.

**) V. ö. Szavak sorsa c. tanulmányunkat, Minerva 1938.

***) V. ö. Az irodalomtudomány változásai c. megjegyzéseinket, Szellem és Élet 1936: 151.

1848-as eseményekhez vezet. A magyar politika és szellemi élet történetében a reformkor nevét kapta ez a szabadságért harcoló romantikus-demokrata korszak, amelynek háttérében kialakulnak a magyar biedermeier szilárd életformái. A reformkor vezérei, az angol műveltségű, szociális átalakulást hirdető, anyagi kultúrát követelő Széchenyi, akit sokan a haza veszedelmének tartottak, akinek titkos naplójából egy hazafi-lélek megrázó önabrázolása emelkedik irodalmi értékre; — és a forradalmár, Angliába menekülő Kossuth: mindketten tragikus nagyjai a haladó és öncélú magyarságnak.

Kemény Zsigmond pesszimizmusában mintha az abszolutizmus és a pozitivista világnézet korának kétségbeesése és magárahagyatottsága nyilatkoznék meg. Jósika is, Kemény is erdélyi témákat dolgoznak föl: a magyar történelmi tudat Erdélyben volt mindig a legerősebb és a legtermékenyebb. Kemény ellenpólusa az optimista Jókai, aki hőseit idealizálja és a kétségbesett nemzet elé tündéri fantáziával kigondolt, megnyugtató befejezésű kalandos esemény-regényeket, hazafias-történelmi tablókat varázsolt. Filmre alkalmas novella-témái beletartoznak a motívumok nemzetközi kincstárába; ezért is érthető, hogy nagy népszerűsége tette szert, Magyarországon kívül is, a mesekedvelő közönségnél. A Jövő század regényével megelőzte Jules Verne elképzeléseit. Világnézete egyébként kálvinista-haladó és liberális, stílusa lázongó és erősen szubjektív: Victor Hugo prózájára emlékeztet.

*

Vörösmarty hősi eposzai — bár a hősi eposz Nyugaton már elavult és csak Északon hoz kései virágzást (Tegnér, Lönrot) — a lírai részek melancholikus szépségében, az epizódok idilli bájoságában, a stílus zeneiségében és »ossiani» borongásában a világ valamennyi eposzát fölülmúlják. Benne emelkedik legmagasabb páthoszra a magyar humanitás: »legszentebb vallás a haza s emberiség»; a lengyel szabadságot sirató ódája megérdemelné, hogy minden nyelvre lefordítsák; a világirodalom egy költője sem fejezte ki nála megrendítőbben az emberiség fölötti kétségbeesését: »az ember sárkányfog-vetemény, nincsen remény...» Verses drámáit a Shakespeare-en, Victor Hugó-n nevelkedett romantikus dikció és a borzalmak hajszolása jellemzi. Tündérvjátéka, mely a boldogságkeresés problémáját dolgozza föl szimbolikus formában, hangulatával a Szentivánéji álom mellé állítható, költőiségben és mélységben föl is múlja az angol drámát.

Az első magyar költő, akit Európa megismer és utánoz, akitől Európa a magyar föld romantikáját, a magyar lélek szabadság-érzelmeit tanulja: Petőfi. A nép költője, politikai apostola lett, abban az értelemben, ahogy Victor Hugo megreformálta a népevezér-költő eszményét. Szinte megmagyarázhatatlan tény, hogy remekműveinek egyik ihletője a közepszerű Béranger volt. Versei-

ben azt a lírai realizmust valósította meg, a világirodalomban legnagyobb tökéletességgel, amelyet Sainte-Beuve propagált: életrajzi költő, aki közvetlenül önti versbe az egyidejű élményt. Naiv népies elbeszéléseibe romantikus iróniát vegyít (János vitéz). Páratlanul gazdag lelki életet élt, mindössze hat-hét év alatt. Politikai eszménye a francia forradalom volt. Az *Apostol*: önkínzó vágyálma a királygyilkosságig hevülő radikálizmusnak. Goethét gyűlölte és ebben megegyezett Victor Hugóval és Börnével: Petőfi — csakúgy, mint a francia romantika és a német Jungdeutschland — nem tudta megérteni a weimari »miniszter« »szivtelenségét« és nemzetfölköti humanizmusát.

Petőfi után az irodalom vezére Arany János, aki úgy dominálja a magyar tizenkilencedik századot, mint Goethe a német szellemi életet. Európai kultúra és népies magyarság soha nem ismétlődő szintézise valósult meg benne. A magyar folklóre és a történelmi mondák kultúráját ő tudta a legtökéletesebben az irodalom nívójára emelni. A magyar nyelvnek, a harmonikus-plasztikus költői előadásnak ő a legtudósabb művésze: ezért lefordíthatatlan idegen nyelvre. Magyarul viszont ő adta vissza a legtökéletesebben Shakespeare-t és Aristophanest, nem is vágyott nemzetközi elismerésre (a magyar költő csak Magyarországnak ír): inkább akar lenni »hunyo nép közt Osszián«, mint »két világ« csodája. A világirodalom műballada-költészetében Bürger-Schiller-Goethe mellett ő alkotja a második csúcspontot.*)

Arany főműve, a motívumaiban középkori lovag-epikára visszavezethető, de modern lélekelemzéssel megírt Toldi-trilógia, végigkíséri egész életét, mint a Faust-téma Goethét. De Faust egyetlen-emberi hős, Toldi pedig kétszeresen is magyar. A faluról elbujdosni kényszerülő magyar dalia legyőzi az ellenszenves cseh Holubárt, aki az ország címerét megcsúfolja: a hálás magyar király fölveszi Toldit lovagjai közé. A népiesség irodalmi programja célját elérve látta, ha hősét kiemelhetette a népi milieuból... A bujdosás motívuma a kurucdalok, Rákóczi, Mikes, Csongor és János vitéz óta egészen Adyig (Páris az én Bakonyom) jellemző témája a magyar irodalomnak: ebben a témában szimbolizálható a magyar sors egyik attribútuma. Van aztán a *Toldinak* egy fájóbb melódia-motívuma is. Az ősz Toldit maga a költő is szelíd humorral és rezignációval nézi, mint a letűnő lovag-kor utolsó mohikánját: a nemzet becsületét még megmenti régi fegyvereivel, de az idő más, modernebb világot hozott köréje. Talán ez jelképezi a népiesség irodalmát is, amely nemesi-falusi ideológiájával félre kell, hogy álljon, a nagyvárosban centralizált polgári-kozmopolita irodalom elhatalmasodásával.

Az *Ember tragédiáját* a világirodalom nagy drámai költeményei, a Faust, Manfred, Peer Gynt mellé lehet állítani: egyetlen re-

*) V. ö. Helicon 1939. II:100 és Los Genres Littéraires. Résumé des Communications faites au 3e Congrès Intern. d'Hist. Litt. Mod. (Lyon 1939.)

mekműve irodalmunknak, ahol a probléma nem nemzeti, hanem univerzális. Madách, irodalmunk legnagyobb filozófusa, nem kevesebbre vállalkozik, mint feleletet keresni arra az örök kérdésre, hogy mi célja és értelme van az emberiség törekvéseinek, belső ellenmondásainak, az individualista és kollektív korszakok változásának. Amit a francia romantika álmódott, hogy az emberiség sorsát egy gradiózus műben kellene ábrázolni: Madách történelmi tablói megvalósították. A talanszter-jelenet miatt, mely a kollektív társadalmi rend keserű kritikáját adja, a kommün alatt (1919) elkobozták a Tragédia könyvkereskedői példányait.

Madách sokat vitatott pesszimizmusa magánhordja a metafizikátlan, hitnélküli pozitívizmus korának és a politikailag deprimáló abszolutizmusnak bélyegét: ilyen korokban nem keletkeznek haladásban-hívó, optimista forradalmi indulók. A történelem könnyen úgy tűnik föl ebben a légkörben, mint cigányok háborúsága, vagy mintha valami gonosz Lucifer ijesztő bábjátéka lenne. Viszont jellemző az a kiegyenlíthetetlen ellentét, ami a *Faust* és az *Ember tragédiája* összehasonlításából elénk áll: *Faust* az önző »Übermensch» drámája, aki emberit és istenit magáévá akar tenni. Madách a történelmi valóság talaján nem a magasabbrendű egyént, hanem a kollektivitásban, a nemzeti eszmében fölolvadó epikus-heroiikus, tévedéseiben is mártírságra termett embert mutatja be. Goethenél hideg napsütés, Madáchnál örök váltakozása fénynek és árnyak.

A modern magyar szellemiség kialakulása a millenium idejé-
től számítható. Ez a boldog korszak, amely a dicső ezeréves magyar multra visszpillantva nem sejtette a huszadik század katasztrófába vezető, szociális és humánus meghasonlását, szívesen merült el a magyar élet szemléletébe. A negyvenéves években még politikai célokért harcoló népszínmű, amely a zene szárnyain a primitívebb meséket is elfogadhatóvá teszi, most illuzióbarátító másodvirágzását éli, egyidőben a francia Félibrige-mozgalom regionalizmusával. (A magyar nemzetportré, amely külföldön — pl. a bécsi operettben és a német filmben, — ma annyira divatos, erre a népszínművilágra és Jókai regényes életképeire vezethető vissza.)

A magyar költő, aki a múlt század végén Párisban, Salzburgban jár, megható kifejezését adja honvágyának (Szabolcska Mihály). Még abban is valami Európa-ellenes, probléma-feledkező hangulat van, hogy az irodalmi érdeklődés központjában az anekdotázó Mikszáth derüs paraszttörténetei, derék tót-atyafiakról szóló humoros-könnyes novellái állottak. (Mikszáth őse lett annak a paraszt-ábrázoló »Heimatkunst» novellának, amely a sváb eredetű Gárdonyin és Tömörkényen keresztül egészen Móra Ferencig virágzik.)

Változik a szín 1900 után. A magyarság sorsfordulója ez —

amilyen csak kevés volt. A *Nyugat* európaisággal és hagyománytagadással kezdte: végül új definícióját és szintézisét adta a magyarságnak és megtért a legrégebb magyar hagyományokhoz.

Adynak erdélyi és kálvinista származása mellett legnagyobb élménye Páris, a Quartier Latin és a Riviera: itt alakul ki benne a régi ideálokkal szembeforduló európaiság és radikalizmus, amely miatt a konzervatív kritika még a magyarságát is kétségbevonta. A »keleti« ember a latin föld atmoszférájában ébred önmagának tudátára. Aztán Nyugatról akarja meghódítani az országot: ez lesz a bűne, a »dekadenciája« sokak szemében.. »A poeta doctus« típusával szemben ő az igazi östehetségű zseni a magyar irodalomban, a legdinamikusabb átéltségű misztikus-metafizikai költő, sátáni és démoni erők megszólaltatója. Ha ismerik külföldön, — bár annyira magyar, hogy nehezen értenék meg, németre azonban, erre a veünk sokban rokon géniuszu nyelvre, Horváth Henrik kitünően fordította, — Nobel-díjat kaphatott volna és a világ ma gazdagab' lenne egy költővel.

Az elefántcsont-tornyából intellektuális humanizmust hirdető Babits a magyar »Parnasse« tudós-filozófus költője, de a hideg forma mögött ugyanolyan belső harcokkal, mint Baudelaire vagy Stefan George. Talán Paul Valéryvel hozhatnánk szellemi rokonságba őt, görögrajongása és szépségkultusza miatt is.

A Babits utáni »beérkezett« költői nemzedék legtehetségesebb tagja kétségtelenül Szabó Lőrinc, Shakespeare és Verlaine fordítója, a lázadó intellektus és az új materializmus költője. Jellemző az a párhuzam, amelyet egyik nyilatkozatában*) Babits és a »fiatalok« között vont a ma már negyvenéves Szabó Lőrinc: »Mi szintén elismerjük a szellem elsőbbségét,**) de már meg vagyunk győződve, hogy a liberális korszak régi, humanista eszménye idejétmulta... Mi a benső szózatot hallgatjuk, amely a faj mélységéből jön.« Szabó Lőrinc a tagadás, a lázadás szellemét jelenti; verseinek kavargóan kibontakozó zenekarából, ahol mágikus melódiák kavarognak, metafizikus sejtések és az élet diszsonanciái harcolnak egymással, egy motívum tisztán fölismerhető: a vox humana, el-elhalkulva a kultúra és ösztöniség harcában. 1922-ből néhány sora a dekadencia legyőzését hirdeti, de az újvilágot még nem találta meg:

antik romok s modern ígéretek
között a beteg századok fölé
szivárványhidat építve szavam
hitelenség szava s gondolatom
a halál csiráival születik.

Kevesebb újítást hozott a *Nyugat* a novella és a regényírás terén. Kiütözik exotikumával és nyugatos öncélúságával még a

*)Közli Constantin de Grunwald, Portrait de la Hongrie, Paris, Plon 1939,p.258

**),„Primaüt du spiritüel“, — Jacques Maritain szava.

Nyugat köréből is Szomory Dezső, aki Párisban kezdte pályáját francia novellákkal, magyar prózában pedig buja szókultuszt és raffinált érzelmi dekadenciát űz, amit talán legjobban a Huysmans Des Essarts-jához lehetne hasonlítani. A Nyugathoz csatlakozott Móricz Zsigmond, akiben a másik véglet érvényesül: annyi magyar őserő, olyan brutális temperamentum, hogy szinte már exotikumnak érezzük a megszeliült magyar glóbuson.

A magyar dráma a huszadik század elején nagy virágzásra jut és »exportképessé» válik. Megelőzőleg a »théâtre libre», a Freie Bühne mintájára nálunk is alakul egy modern-kísérletező társaság Thália néven, Ibsen, Strindberg és a naturalisták propagálására.

A kommün (1919) az expresszionizmust emelte hivatalos irányvá. Ugyanezt cselekedte a fasizmus (Marinetti), míg a hitlerizmus a »neue Sachlichkeit» klasszikus lehiggasztásával és némi kispolgárisítással találta meg az új szintézist (Haus der deutschen Kunst, München). Egyetlen írói tehetséget tud fölmutatni nálunk ez a művészi szemlélet: Kassák Lajost, a *Tett* és *Ma* szerkesztőjét, proletárversek és groteszk novellák szerzőjét, Walt Whitman, Marinetti és a német aktivisták (Das Aktionsbuch) tanítványát, aki azóta — elhagyva forradalmár attitűdjét — a szélesre nyújtózó recitativ regényt műveli, élményekben, szenvedésekben gazdag »tanuló-éveiből» merítve Gorkij fantáziáját fölülmúló európai témákat.

A kommün bukása után nagy erővel érvényesült az irodalomban a nacionalista és antimateriális visszahatás. Az új, harci ideológia — megelőzve hitlerizmust, a mai vérmithoszt — a magyar faj védelmét, a magyar paraszt kultuszát tüzi ki programmúl Szabó Dezső regényében: az *Elsodort falu* a kommunista kormány idejében és engedélyével jelent meg... Ez a »keresztény» áramlat fedezi föl Prohászka Ottokárt is, aki misztikus-metafizikai írásai-
val, eruptív-terhes stílusával — Ady mellett — az irodalmi ízlés egyik nagy forradalmárja volt a század elején. Ő lett inspirátora annak a kath. reneszansznak, amely — a francia irodalom analog jelenségeivel párhuzamosan — a spiritualizmust, a vallásos-díszcipolinált embert szólaltatja meg a legmodernebb indusztriális élet, sőt szociális témák kereteiben (Sik Sándor, Mécs László).

A trianoni új világ önmagára eszmélt, autonóm irodalmisága, a megújult magyar széppróza friss lendülete (Tamási Áron) Erdélyből jött, amely országrésznek ősi termékenysége oly sokszor mentette meg a magyar szellemiséget. Olyan ez, mint mikor a francia irodalom Svájcból (Rousseau, Mme de Staël), vagy Belgiumból (Verhaeren, Maeterlinck) újult meg. Az öt hazában élő magyarságot az irodalom kapcsolja szétválaszthatatlan egységgé. Tamási Áron ősi-derűs humora és örökéletet szimbolizáló ember-

típusai a magyarság elpusztíthatatlan energiáiról tesznek bizonyosságot.

Az első magyarországi ujság latin nyelven jelent meg (1675); a tizenkilencedig század közepén még német színház állott Budapesten és a hazai francia-olasz publikációk száma szintén nem jelentéktelen. A magyar irodalom — jobban mint más irodalmak — a klasszikus-latin, középkori latin és neolatin világ kereteiben fejlődött ki és a nyugati irodalmakkal, érzelmi divatokkal, eszmei áramlatokkal mindig fönttartotta — pro vagy kontra — a kapcsolatok. De mennél »nyugatosabb« volt, annál inkább tudatára ébredt magyar voltának. A magyar irodalom belső küldetésének hite: Európa gondolatának Magyarországon visszhangot adni és a magyarságot önmagára eszméltetni, ha kell, Európával szembehelyezkedve is. A magyarság számára az irodalom főtémája mindig és szinte kizárólagosan: a nemzet sorsa. Ebből a lelki adottságból inkább lírai és festői irodalom származott, mint analízáló vagy bölcselkedő. A magyar lélek, jobban, mint más nemzetek, fogékony a tragikum iránt és a komikumhoz kevesebb érzékkel bír... Saját létkérdéseivel elfoglalva, a magyar irodalom nem mondott le az emberiségről a nemzet egyoldalú mindenekfölé emelésével; sohasem árulta el a humánusmot és nem ejtette sárba az esztétikai értékeket.*) Azzal, hogy originális irodalma a határokon túl, Európa számára megszólaljon, egészen a legujabb időkig nem sokat törődött a magyarság. A helyzet azonban napról-napra javul abban az irányban, hogy a magyar szellemi életet és irodalmat megismerje Európa. A magyarul tudó külföldiek száma is folyton nő. Berlinben, Bécsben, Párisban, Rómában és — Kolozsvárott egyetemi tanszéke van a magyar irodalomnak, nyelvnek és történelemnek. Londonban, Helsingforsban, Tartuban, Varsóban, Bolognában, Lipcsében, Münchenben, Clevelandban magyar lektorok működnek. A külföldi magyar főnhatóságú intézetek mellett most már az idegen államok is állítanak föl velünk foglalkozó kutató és információs központokat (Südost-Institut, München).

Franciául és olaszul kitűnő anthológiák, irodalomtörténetek tájékoztatják rólunk a nagyközönséget. A magyar regény (pl. Kuncz Aladár *Fekete kolostora*) ma már könnyen és szívesen kap fordítót és sikerre számító kiadót. Vannak már külföldi tudósok, akik magyar irodalomtörténeti problémákkal foglalkoznak. Kisfaludy Sándor draguignani fogságának történetét (1796) Edmond Poupé tisztázta levéltári kutatások alapján;** Rákócziról Émile Pillias

*) V. ö. Némedi Lajos, *A mai német irodalom*, Debrecen, 1939:17.

**) Alex. Kisf. à Draguignan, Draguignan, 1937.

adott ki legutóbb egy tanulmánykötetet a magyar tudományosság teljes ismeretével.*) A magyar irodalom ügye megérett arra, hogy legközelebb a Nobel-díj odaitélése hívja föl rá nyomatékosabban az egész világ figyelmét.

Zolnai Béla.

*) Études sur François II, Rákóczi. Préface de J. Szekfű, Paris, Leroux, 1939.